

"מקום שתפש הכתוב" בעקבות סוגיית "ומה הסוקל אינו נסקל"

נוה שינמן

מבוא

במאמר זה נרצה לעסוק בענייני דרישת פסוקים על ידי מידת 'קל וחומר'. מצאנו מספר מקומות בהם יש גם דרשה מתוך לשון הפסוק וגם קל וחומר, או מקומות שיש בהם קל וחומר שמפרש את הפסוקים. לכאורה, נראה שחז"ל מבססים בכך את דרשותיהם, שכן אפשר להבין את הדין שרוצים להסיק מהרבה מקומות. אמנם, באמת זה לא נכון, כיוון שהתורה לא תכתוב כפילויות וצריכה להיות דרך אחת לדרוש כל דבר. נראה שחז"ל, כאשר הם מביאים גם קל וחומר וגם פסוק לאותה השיטה, לפחות בחלק מהמקרים, עושים מהלך לימוד מיוחד שדורש את שניהם.

כדי לדון בעניין נעסוק בסוגייה במסכת מכות (דף ג) ועל בסיסה נדון באפשרות לעשות קל וחומר ולימוד מפסוק כאחד.

א. מהלך התוספות

במשנה נאמר, שלעומת עדים זוממים רגילים, שנענשים בעונש שהם זממו לעשות, עדים זוממים שבאו לחלל כהן ולהפוך אותו לבן גרושה או בן חלוצה, לא עושים אותם בני גרושה או בני חלוצה ואין הם מתחללים. כדי להסביר מאיפה לומדים דין זה, בר פדא מציע קל וחומר, לפיו נוכל להבין למה עדים זוממים שבאו לחלל אדם לא מתחללים:

בר פדא אומר: קל וחומר, ומה המחלל אינו מתחלל, הבא לחלל ולא חילל אינו דין שלא יתחלל?

(מכות ב, א)

כאשר אדם מחלל מישהו במציאות, הוא עושה מעשה ובכך הילד שנולד לו מחולל. יוצא שהוא חילל ולא התחלל. אם כך, עדים זוממים שבאו לחלל, אבל לעומת האיש שהזכרנו קודם (שחילל במציאות), הם לא הצליחו לחלל בפועל – קל וחומר שלא יתחללו: כיון שאנו יודעים שאף אדם שמחלל לא מתחלל, ממילא פשוט שאדם שלא מחלל בפועל אלא רק ניסה לחלל – לא מתחלל.

על כך מקשה רבינא:

מתקיף לה רבינא: אם כן בטלת תורת עדים זוממים, ומה הסוקל אינו נסקל, הבא לסוקל ולא סקל אינו דין שלא יסקל!?

(מכות ב, א-ב)

רש"י מסביר את דברי רבינא כך – אם נדרוש קל וחומר מהסוג הזה, יוצא שביטלנו את כל דין עדים זוממים. הסיבה לכך היא שבאותו אופן בו דרשנו את הקל וחומר הקודם, ואמרנו שהעושה בפועל חמור מהזומם לעשות, נוכל לדרוש בעדים שזממו לסוקל. כלומר, אם עדים שבאו לסוקל וסקלו – לא נסקלים, קל וחומר שעדים שבאו לסוקל ולא סקלו – לא נסקלים. אמנם, אנתנו יודעים שדווקא הם נסקלים ואילו מי שהצליח לסוקל לא נסקל, כמו שהגמרא אומרת "הרגו אין נהרגין", ורק אם הם לא הצליחו להרוג – הם נהרגים. לכן דוחה הגמרא את הקל וחומר של בר פדא וחוזרת ללמוד את הדין כמו בהצעתה הראשונה (שלא הובאה פה), מהמילה בפסוק "ועשיתם לו כאשר זמם", אותה דרשו: "לו – ולא לזרעו". עד כאן שיטת רש"י בסוגייה.

אלא שכאן יש לעיין עוד בסוגייה. אם זהו הקל וחומר שאליו מתכוון רבינא, נוכל לדחות את קושייתו של רבינא ולחזור ולהעמיד את הקל וחומר של בר פדא. התוספות מביאים שני תירוצים לחלק בין הקל וחומר של בר פדא בחילול לקל וחומר של רבינא בסקילה.

ראשית, מכיוון שההיגיון מאחורי הקל וחומר של רבינא, הוא נגד הפסוק המפורש. הקל וחומר של רבינא אומר שאם עדים זוממים שהרגו לא נהרגים אז קל וחומר שעדים זוממים שלא הרגו – לא יהרגו.

אמנם, הפסוק בפירוש אומר שהם נהרגים דווקא אם לא הרגו – שנאמר "כאשר זמם לעשות לאחיו" ודרשו חז"ל "כאשר זמם ולא כאשר עשה"¹. לעומת זאת הקל וחומר בחילול הוא מסוג שונה, הוא משליך מהמציאות על העדות. כלומר הוא לא אומר שמי שזומם יותר קל מהמבצע את זממו, אלא הוא אומר שמי שהרג במציאות בידיו, יותר חמור מההורג בעזרת עדות שקר, ובעניין זה לא גילה הכתוב בפירוש שלא עושים את ההיסק הזה, הוא רק פירש שלא עושים את ההיסק בין עדים שהצליחו במזימתם לעדים שלא הצליחו. לפי זה, נחיל את דין "כאשר זמם" רק במקרים בהם מי שהיה מבצע את הפשע במציאות היה מקבל עונש חמור כמו שרוצים להשליך עליו בגלל עדותו. לדוגמה, ההורג בידיו נהרג ולכן גם הבא להרוג בעדות שקר ולא הרג – נהרג. מנגד, הסוקל בידיו לא נסקל, לכן גם הבא לסוקל בעדות שקר ולא סקל – לא

¹ מדרש אגדה דברים שופטים יט, יט. ומצוטט בתוספות. העקרון קיים גם בבבלי בלי המקור מהפסוק: "תנא בריבי אומר: לא הרגו נהרגין, הרגו אין נהרגין" (ה, ב).

”מקום שתפוש הכתוב”

ייסקל. ההיגיון מאחורי דרשות ה'קל וחומר' הללו לא נוגד את זה שבפסוק, שמצדו מדבר רק בין עד זומם שצלח בזממו לבין עד זומם שלא צלח בו.

שנית, הקל וחומר של רבינא – שלומד מעדים לעדים ולא מדין המציאות אל דין העדים – יבטל את כל תורת עדים זוממים. על פי זה נקבל שאין כלל מימוש לרעיון העדים הזוממים במציאות, שכן בכל מקום שבו ישנו דין עדים זוממים, היות שאם הם היו מצליחים הם היו פטורים מעונש, אז גם עכשיו כשהם לא מצליחים, קל וחומר שיהיו פטורים מעונש. לעומת זאת סוג הקל וחומר של בר פדא לא עומד בכל מצב, לדוגמה הוא איננו תקף בהריגה בסיף, כי ההורג במציאות בסיף נהרג בסיף. לכן לא נוכל לעשות קל וחומר לעדים שלא הרגו שלא ינהרגו, מכך שאדם שהרג במציאות לא נהרג – כי אדם שהרג במציאות כן נהרג. על כן נוכל רק לחייב שלא יענשו יותר מהריגה. אולם יתכן ואף מסתבר שיעשה בהם דין "ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו".

יש להבחין ששני תירוצים אלו, מדוע ניתן לדרוש את הקל וחומר של בר פדא ולא לדרוש את הקל וחומר של רבינא, ובכך לתרץ את קושיית רבינא על בר פדא, נובעים שניהם מהלוגיקה של מדרשי ה'קל וחומר' ולא ממהותם של החילול או הסקילה – ההבדל בין קל וחומר מציאות לעדים ובין קל וחומר מעדים לעדים, ומתי הם מתקיימים ומתי לא.

על כן מפרש רבינו תם את קושיית רבינא אחרת. אם נלמד את הקל וחומר בחילול, נתחייב ללמוד את הקל וחומר הזהה גם בסקילה – ומה הסוקל במציאות אינו נסקל אלא נהרג בחרב, הבא לסקול בעדים ולא סקל קל וחומר שאיננו נסקל אלא לכל היותר נהרג בחרב, ולא יהיה הוא חמור מההורג במציאות. והסקילה היא עונש החמור מהריגה בסיף.

לפי פירוש זה, באופן טבעי, הקושיות נופלות. הקושייה הראשונה, שהפסוק כותב במפורש אחרת – לא רלוונטית. הקושייה השנייה גם כן נפתרה, שלא ביטלנו תורת עדים זוממים לגמרי והיא עדיין קיימת במעיד כדי להרוג בסיף.

זאת קושיית רבינא על בר פדא – אם נדרוש את הקל וחומר של בר פדא נתחייב לדרוש גם בסקילה ואי אפשר לחלק בין הקל וחומר בחילול לקל וחומר בסקילה. ובכל זאת, אנו רואים שהמשניות לא סוברות כך. בסוף פרק עשירי של מסכת סנהדרין מופיע במשנה:

[...] שכל המוזמין מקדימין לאותה מיתה חוץ מזוממי בת כהן ובוועלה.

(סנהדרין פט, א)

משמע מכאן שבכל ארבע מיתות בית דין מקיימים את דין "כאשר זמם", וניתן להסיק מכאן שבעלי המשנה לא מבינים כמו הקל וחומר שאומר בר פדא. כמו כן ניתן להסיק

מכאן שאין ללמוד מהמציאות אל עדים זוממים, כי אין הלמד חמור מן הידוע², או לחלופין כי עדים זוממים והמציאות לא שייכים כלל זה לזה כדי שנדרוש ביניהם קל וחומר והם אינם נושאים דומים. וכך דחה רבינא את בר פדא באופן חד משמעי.

יוצא כביכול שבר פדא עמד מול הקל וחומר של רבינא של רש"י ויכול היה להשיב לו, אך למול הקל וחומר על פי רבינו תם אין מה להשיב, ולכן דחינו את בר פדא בכירור (הגמרא כותבת "מחזורתא", זאת אומרת שלא דחינו בלאו דווקא אלא בכירור)³.

ב. החלוקה בין חילול לסקילה

כעת נראה, שישנה גם חלוקה מהותית בין חילול לבין סקילה⁴, לפיה אף לפי פירוש רבינו תם נוכל לדרוש את הקל וחומר בחילול ולא לדרוש אותו בסקילה. כך ייצא שנקבל קושייה על הגמרא שדחתה את בר פדא בגלל קושיית רבינא.

הרעיון בדין עדים זוממים הוא שכאשר עדים באים ומעידים עדות שקר, אשר גורמת לאדם אחר נזק כלשהו, מחסרון כספי ועד מוות ממש, אנו נעשה לעדים הללו, במידה כנגד מידה, את מה שהם רצו לעשות לו. כל זה מתבסס על כך שהם באו לעשות שינוי במציאות, לסקול אותו, לגרום לו לשלם את כתובתו, או להלקות אותו. בגלל העדות שלהם, היה אמור להיעשות על ידי בית דין – שהוא כאן כשליח סומא של העדים – העונש אותו הם רצו לגרום.

אמנם, חילול איננו מעשה ממש. אדם שהתחלל בבית דין, נשא אישה והוליד ילדים ואחר כך התגלה שהעדים שחיללו אותו היו זוממים, איננו מחזירים את כל המעשים אחורה – כי אין מה להחזיר, פשוט התברר למפרע שמעולם לא היה כלום. זה לא שהוא היה מחולל ועכשיו כבר לא. בפועל יוצא שכאשר העדים מחללים אדם הם לא עושים שום דבר ממשי. לעומת זאת עדים ההורגים או אפילו עדים המחייבים בתשלום משנים דבר במציאות.

יש לציין שעדים זוממים לא מחייבים דבר (שכן הם הוזמו לפני שבוצע פסק הדין). אמנם, אנו בוחנים מבחינה דינית מה הם רצו לעשות לו – אם לחייבו חיוב ממשי, כמו בסקילה, או לא רצו לחייבו דבר ממשי, כמו בחילול.

העקרון כאן הוא ההבדל בין דבר מציאותי שנעשה על ידי בית דין, שלביטולו נזדקק לפעולה נפרדת, ובין עובדה שמוצבת והחזרה ממנה היא פשוט חזרה למפרע, ללא פעולה נוספת.

² לעת עתה אנו מעלים זאת בתור אופציה, ובהמשך המאמר נציע סברה מדוע ניתן לטעון שבאמת המעיד בבית הדין חמור יותר, על אף שלא ביצע את זממו, ממי שעשה מעשה בפועל.

³ יש מי שפירש את הגמרא אחרת לגמרי, כשהוא מבין את שתי דרשות הקל וחומר' כקל וחומר מעדים לעדים. אמנם, לשיטה זו קשה איך לא ראה את בר פדא. עיין בשיירי קרבן מסכת מכות א, א (ד"ה המחלל לא נתחלל).

⁴ כפי שהציע ידידי איתמר זמירי.

לדוגמה: אדם שהעדים הזוממים מעידים עליו שגזל, לו בית הדין היה גומר את דינו – היה בית הדין יורד לנכסיו ולוקח ממנו את הממון, שעל פי העדים הזוממים הוא גזל. לעומת זאת, במקרה של חילול, גם לו בית דין היה גוזר את דינו של ‘המחולל’, הוא לא היה עושה שום פעולה ממשית.

על כן נראה שהעניין של “כאשר זמם” כלל לא שייך פה. אף אם העדים לא היו נעשים זוממים, לא היה מעשה ממש שהם עשו. על כן אי אפשר להחזיר להם במידה כנגד מידה, שהרי הם לא עשו שום דבר. העדים הזוממים רק העמידו עובדה לא נכונה, שמנעה מהמתחלל כל מיני דברים, אך לא עשתה בו כלום. והיות שלא היה פוטנציאל לקיום בפועל למה שהם עשו – אין עניין לעשות להם את המעשה הזה חזרה ולחלל אותם. הם לא באמת חיללו אף אחד.

נראה שדברינו אינם רק דחייה של קושיית רבינא, אלא הסבר ההיגיון מאחורי ה'קל וחומר' של בר פדא. הסיבה שמחלל בפועל חמור יותר ממי שבא לחלל בעדות היא שהמחלל בפועל יצר דבר ממשי במציאות, לעומת הבא לחלל בעדות שלא עשה דבר ממשי.

הפסוק מצדד בסברה זו, על ידי הלשון: “ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו”. צריך לעשות פעולה ממש כדי להיענש בעונש של עדים זוממים.

כדי לנסות ולתרוץ את הקושי שנתקלנו בו – כיצד הגמרא משווה בין ה'קל וחומר' בחילול ל'קל וחומר' בסקילה – נצא לרגע מעיוננו ונעמיק בעניין ענישה מן הדין.

ג. אין עונשין מן הדין

הלכה בדינינו שאין עונשין מן הדין, זאת אומרת שמכוח לימוד של קל וחומר איננו יכולים להעניש אדם בעונש כלשהו. נחלקו בראשונים ובאחרונים בטעם הדבר. יש שסברו שהיות שיכולה להימצא דחייה ולא נוכל להחזיר אחורה את העונש – לא מענישים. יש שסברו שזה שהנלמד חמור מהמלמד גורם לכך שהעונש של המקרה הקל עשוי להיות לא מספק במקרה של המקרה החמור, ובגלל זה העונש לא יכפר במקרה החמור, ויש שכתבו שזו גזרת הכתוב שאין עונשים מן הדין⁵.

אמנם, כל זאת רק בענישה בפועל מן הדין, כשבא לדיין שיקול של קל וחומר והוא יגרום להענשה של הנידון, אין עונשים מן הדין והדיין לא יוכל להענישו מכוח ה'קל וחומר'. אולם, כאשר הדיין מוצא קל וחומר לזכות את הנידון, ולפוטרו מעונש – אין כלל מפריע שלא

⁵ אנציקלופדיה תלמודית כרך א, אין עונשין מן הדין, טור תרצ, פרק א – מקורו וטעמו.

מזכים מן הדין. אין הכלל של אין עונשים מן הדין אומר שאי אפשר לעסוק בדיני קל וחומר בעונשים, אלא שאת פעולת הענישה לא עושים מכוח הדין.

במקרה שלנו, בר פדא, לכאורה, בא לפטור את העדים הזוממים מלהתחלל, ולכן יוכל לדרוש קל וחומר. אלא שאם נעייין בכך, נראה שעל פי שיטת חכמים, איפה שקיימנו "כאשר זמם" איננו מקיימים מלקות, ואיפה שלא קיימנו "כאשר זמם" מקיימים אנו מלקות. וכמו שדרשה הגמרא:

רשעתו כתיב, משום רשעה אחת אתה מחייבו ואי אתה מחייבו משום שתי רשעיות.

(מכות ד, ב)

ובכך קיבלנו, שכאשר בר פדא פוטרם מ"כאשר זמם", למעשה, הוא מחייבם במלקות, ולכן, היות שאין עונשים מן הדין, הוא לא יכול ללמוד בקל וחומר⁶. ולכאורה עולה קושייה על דבריו, שהוא מציע ללמוד חיוב מלקות בקל וחומר⁷.

כדי להמשיך ולבאר את הדברים נעייין באפשרות להשתמש בקל וחומר כדי לבאר פסוקים, ובאפשרות להעניש בעזרת קל וחומר כזה מן הדין.

ד. שילוב בין קל וחומר והבנת הפסוקים

מצאנו בתוספתא⁸:

קל וחומר הוא – ומה נדרים שאין חייבין עליהן מפי אחרים, חייב עליהם מפי

עצמו, שבועת שוא⁹ שהוא חייב עליהם מפי אחרים אינו דין שיהא חייב עליהם

מפי אחרים¹⁰ ואינו דין שיהא חייב עליהם מפי עצמו?

(שבועות ג, ה)

⁶ לפי הטעם השני לאיסור להעניש מן הדין, ייתכן שמותר לו להעניש מן הדין, כי לא מוכח שמלקות יותר קל או יותר קשה מהעונש שאמור להינתן לו, וייתכן שמלקות הוא העונש הראוי לו גם לאחר הלימוד מה'קל וחומר'. ונראה שבכך מצאנו הבדל להלכה בין הטעמים השונים לכלל 'אין עונשים מן הדין'.

⁷ גם לפי הטעם הראשון, ייתכן שבמקרה שלנו אין ענישה מן הדין. הסיבה לכך היא שכוח הענישה לא מגיע כאן מקל וחומר אלא מדין התורה של מלקות בעדים זוממים. לפי הסבר זה, נצטרך לומר שהוא תמיד חייב במלקות, והוא נפטר מהן רק אם התורה מטילה עליו עונש אחר.

⁸ אנו מעתיקים על פי כתב יד ארפורט (שהועתק במהדורת צוקרמנדל). הנוסח שבדפוס ובכתב יד ווינה שונה, ולא מובן כל כך בפני עצמו.

⁹ כך הלשון בכתב יד ארפורט ובעקבותיה במהדורת צוקרמנדל. כנראה שהכוונה לשבועת העדות (בכתב יד ווינה ובדפוס: "שבועה" סתם).

¹⁰ חלק זה ("אינו דין") נראה כמיותר (ולא מופיע בכתב יד ווינה ובדפוס). ייתכן שהכוונה: אינו דין שיהא חייב עליהם גם מפי אחרים וגם מפי עצמו?

”מקום שתפוש הכתוב”

הדברים מבוססים על הפסוק ”ונפש כי תחטא ושמעה קול אלה והוא עד או ראה או ידע אם לוא יגיד ונשא עונו” (ויקרא ה, א), שפירושו שאדם שיש לו עדות והכחיש שהוא עד והשביע אותו בעל הדין, הרי הוא חוטא וייענש. התוספתא שאלה למעלה מניין לנו שמחייבים אותו, אף אם שמע על ידי עצמו – כלומר, הוא נשבע שאיננו עד, אף שלא השביע אותו בעל הדין, בפיו¹¹.

ואומר רבי יהודה שזהו קל וחומר. בנדרים הוא חייב רק מפי עצמו ולא מפי אחרים, אז קל וחומר שבשבועת שווא שבה הוא חייב גם מפי אחרים, הוא יהיה חייב מפי עצמו. ומקשה על כך ר' ירמיה:

אמ' ר' ירמיה נמתי לפני ר' יהודה בן בתירה: וכי יש עונשין מן הדין? אלא כל מקום שתפוש הכתוב מוסיף את עונש מן הדין.

(שבועות ג, ה)

הלימוד של רבי יהודה הוא ענישה מן הדין, ואנו יודעים שאין עונשים מן הדין. אולם, במקומות שבהם הכתוב עצמו יכול להשתמע בשני אופנים, עונשים מן הדין. כמו במקרה שלנו, שהמילה ”ושמעה” יכולה להשתמע לשני פנים, ושמעה – מאחרים, או ושמעה – מעצמה. לכן במקרה זה, עונשים מן הדין.

ה. שילוב הדברים

וכעת מתבהר שגם אצלנו בסוגייה המצב דומה.

את הדרשה שדרשנו ניתן לדרוש וניתן שלא לדרוש, ניתן להבין ש”כאשר זמם לעשות לאחיו” משמע דווקא לעשות לאחיו – לגופו, שהוא שינוי של ממש, שלא יהיה עוד בעל מנה אלא חסר מנה. וניתן להבין שמשמע כל צרה שרצה לעשות לאחיו, כמו שלא יוכל לעבוד בבית המקדש או לאכול תרומות – מה שרצה לעשות לו מבחינת כלל קיומו ולא רק מהותו וגופו, על אף שמבחינה פיזית הרי שלא בא לעשות בו שום שינוי.

במילים אחרות, ניתן להבין: לעשות לאחיו – לעשות לו משהו ממשי שתופס בו שם מעשה, או לעשות לאחיו – לגרום לאחיו, כל דבר שהוא גורם לו.

כאשר בר פדא דורש את הקל וחומר, הוא לא מתכוון להעניש מן הדין אלא לגלות את פירוש הפסוקים בבירור. על כן הוא איננו דורש את הפסוק אלא מביא את הקל וחומר.

¹¹ הגדרנו פה את המושגים בצורה סכמטית בלבד כיוון שזה לא משמעותי לענייננו (להרחבה בעניין זה ראו במאמרו של ישי לבנברג במדברה ד: ”לשונה ותוכנה של שבועת העדות”).

מתחייב מכך שהוא איננו חותך את הפסוק לצד אחד אלא מסתפק בו. אחרת הוא היה מביא את הפסוק לבד ולא נזקק לקל וחומר.

מכל המהלך הזה אנו מקבלים את התמונה הבאה: לבר פדא היה פסוק שהוא הסתפק לגבי משמעותו, לפיכך הוא דרש קל וחומר ("ומה המחלל אינו מתחלל") שפירש את הפסוק. לאור צירוף הפסוק והקל-וחומר קבע בר פדא, שדין "כאשר זמם" חל דווקא כשיש כאן מעשה ממש כמו שקילה, אך כאשר אין מעשה ממש, אלא רק הצבת עובדה כמו בחילול, אין דין "כאשר זמם". רבינא הקשה על הקל וחומר הזה מהמקרה המקביל של הסוקל, ודחה בכך את ה'קל וחומר' של בר פדא, ולכן גם דחה את שיטת בר פדא, כי ללא הקל וחומר בר פדא לא יכול להסיק לבד מהפסוק את הדין שלו – הוא חייב קל וחומר שיפרש את הפסוקים.

ו. מחוורתא

בדברים אלו לא יישבנו עדיין את הגמרא. אמנם הסברנו למה דחינו את בר פדא, ולא הסתמכנו לבד על הסברה ועל הפסוק שיכולנו לדרוש לאותו עניין, וכן הראינו שאין בעיה כאן להעניש מן הדין. אמנם, הגמרא לא רק דוחה את הקל וחומר של בר פדא – היא מבטלת לגמרי את כל הלימוד שלו ואומרת: "אלא מחוורתא כדשנינן מעיקרא". היא איננה פוסלת את בר פדא בצורה של לאו דווקא – היות שיש הפרכה לקל וחומר – אלא היא דוחה זאת לחלוטין, כאילו ללא הכרחיותו הדינית של ה'קל וחומר' אין טעם כלל בסברה שמאחורי ה'קל וחומר' ואין משמעות בצירוף הסברה הזו להבנת הפסוק.

ז. עונשין מן הדין לגילוי מילתא

כדי להמשיך ולבנות מהלך נוסף חשוב על דברי הגמרא עלינו לחזור לברר את טעם הדין שעונשים מן הדין לפירוש פסוק.

נראה שיש מקרים, בהם מסתבר שאף שלקל וחומר יש הפרכה, עדיין לא בטלה משמעותו.

אנו נרצה לומר שאף אם קל וחומר אינו מוחלט, וניתן להגיד גם להפך, בכל זאת יש משמעות לקל וחומר. מאחורי קל וחומר יושבת סברה חזקה – אחד מהפרטים יותר חמור מהשני. אפילו כשיש הפרכה לקל וחומר, עדיין הסברה הזאת עומדת, אלא שזו סברה שאפשר לחלוק עליה ולהגיד סברה נגדית. הסברה הנגדית חלשה יותר, כי מבחינת רוב ההיבטים הסברה הראשונה עומדת, אלא שיתכן שבפרט הספציפי שעליו מדובר, דווקא הסברה הנגדית חזקה יותר. קל וחומר עם הפרכה איננו סימטרי, הוא משמש כראיה שהחומר יותר חמור מהקל, גם אם לא ראיה מוחצת, אך בצירוף עם עוד ראיות ייתכן שהוא יספיק.

בנוגע לכלל 'אין עונשים מן הדין', בדומה לאמור לעיל, נוכל להבין כאשר יש קל וחומר מסוים ואיתו אנו מפרשים את משמעות הכתוב – כלומר אנו מענישים מן הדין בסיוע פסוק, אפילו שיש הפרכה מסוימת שהופכת את הקל וחומר ללא מחויב. הדבר מתאפשר היות שסוף סוף יש צד חזק לפרש את הפסוק בצורה מסוימת ולכן ראוי לפרש כך. הקל וחומר שהופרך לא היה מספיק לברו כדי לדורשו, אך אם הוא רק מפרש פסוק הוא פשוט עובד כסברה חזקה המפרשת פסוק. נמצא שעונשים מן הדין כדי לגלות את משמעות הכתוב, כיוון שהסברה שהצגנו קודם, שאולי תימצא הפרכה ותחזיר את הדין אחורה, אך אנו לא נוכל להחזיר את העונש אחורה – לא רלוונטית. אפילו אם תימצא הפרכה, עדיין נדרוש את הפסוק בצורה זאת.

הדרך היחידה להפיל את ה'קל וחומר' הזה בצורה שהלימוד מהפסוק לא יישאר הוא לא למצוא לו הפרכה, אלא להוכיח שהוא לא נכון מיסודו, שאין הנלמד חמור מהמלמד¹².

יש לשים לב שזו בדיוק הדרך בה דוחה רבינא את הקל וחומר של בר פדא, הוא לא אומר שיש תכונה בבא לחלל בעדות, שחמורה יותר מן המחלל במציאות, אלא אומר שאי אפשר (כלומר: אין סברה) להגיד שהמחלל במציאות חמור יותר מן הבא לחלל בעדים, שהרי מצאנו בסקילה הפוך מה'קל וחומר' הזה, שהבא לסקול חמור יותר מן הסוקל (הסוקל רק נהרג, בעוד הבא לסקול נסקל).

עדיין יכול לטעון בר פדא מנגד, שזאת לא ראייה, שכן עדיין ייתכן שהסוקל חמור מן הבא לסקול, אלא שיש הפרכה שבגללה לא דרשנו את הקל וחומר בסקילה. אמנם, במחלל שיש לנו גם פסוק העומד לצידנו, אף שיש הפרכה לקל וחומר, עדיין דורשים אנו את הפסוק כמו שהקל וחומר אומר, כי יש צד חזק ולא מבוטל לדרוש כך ופסוק שיכול להשתמע לכך.

מנגד, רבינא יישאר בשלו ויאמר שהסיבה שבסקילה עשינו הפוך מהקל וחומר, כמו שמסתבר, שהעושה במציאות לא יותר חמור מהבא לחלל בעדות.

ויוצא שנקודת המחלוקת ביניהם היא אם יש סברה להגיד שהמחלל יותר חמור מן הבא לחלל. בר פדא סובר שיש סברה מאחורי ה'קל וחומר', ועל כן, על אף ההפרכה, משתמש בו כדי לדרוש את הפסוק. לעומתו, רבינא סובר שאין סברה מאחורי ה'קל וחומר', וממילא אין לפרש את הפסוק לפיה, ולכן הפסוק לא מוציא מן הכלל של "ועשיתם לו כאשר זמם"¹³.

¹² או לחילופין שאין קשר בין המקרים כדי שנדרוש בהם קל וחומר. והעניין מתאים גם בהמשך הגמרא בדברי רבינא, ואכמ"ל.

¹³ ונראה שהם חולקים ולא היה מודה בר פדא לרבינא על קושייתו, כי בוודאי בר פדא חשב להשליך את הקל וחומר שלו על סקילה, אלא שזה לא הפריע לו, כי שם לא קיימת דרשת הפסוק שהוא דרש, ולכן ממילא אין עונשים מן הדין אלא מקיימים "כאשר זמם" וסוקלים אותו.

ואף אם הדין של 'אין עונשים מן הדין' הוא גזרת הכתוב, עם טעם אחר, בכל אופן השימוש בקל וחומר, כאשר דורשים פסוק על ידי קל וחומר, אינו השימוש הרגיל בו, אלא רק השימוש של צד חזק לפרש בצורה אחת ולא אחרת, ולכן ניתן להשתמש בקל וחומר כדי לגלות מה משמעות הפסוק. וכאן גם כן מחלוקת רבינא ובר פדא זהה. ועל כן המהלך הזה הוא לא רק לשיטת מי שהסביר שהסיבה היא שמא תמצא הפרכה, אלא לשיטת כולם.

מכל הדברים הללו יוצא שבמישור הסברות, נחלקו בר פדא ורבינא, אם בעיקר הסברה המחלל במציאות חמור מן הבא לחלל בעדות, או להיפך, המחלל בעדים חמור יותר.

הרציתי את הדברים בפני רה"י הרב שילת והוא הציע שסברת רבינא, על פיה הבא לחלל בעדות חמור מן המחלל במציאות וכן לגבי הסוקל, היא שהמחלל במציאות עושה זאת מתוך תאוה ייצרית. אין הוא כלל מתכוון לחלל משהו, אלא יצרו מושכו לחטוא ודרך כך הוא מחלל את זרעו. אך עדים זוממים הבאים לחלל עושים זאת מתוך רצון להזיק ולפגוע.

וכן בעניין סוקל, הסוקל במציאות עושה זאת מתוך מריבה וכעס, ולכן לא החמירה בו התורה אלא דינו ככל רוצח שנהרג בסיף. אמנם, עדים זוממים עושים זאת בקור רוח, בישוב דעת, ולכן הם יותר חמורים מן הרוצח הרגיל, אף שלא הצליחו במעשיהם, והתורה החמירה איתם שיעשה להם מה שרצו לעשות.

סיכום

בר פדא מציג קל וחומר. הצענו שמאחורי הקל וחומר הזה מסתתר פסוק שאותו הקל וחומר מפרש. וכך מוכיח בר פדא שעד זומם שניסה לחלל – אינו מתחלל. רבינא דוחה את הראיה, בכך שהוא פוסל את הקל וחומר. צריך להדגיש שהשימוש בקל וחומר בראיה של בר פדא אינו השימוש הרגיל של קל וחומר, אלא משתמשים בו רק כמבטא סברה, והיא – שמחלל במציאות חמור מהמנסה לחלל בעדים ולא חילל. בגלל צורת השימוש הייחודית כאן בקל וחומר, לא מספיק למצוא הפרכה כדי לפסול את הראיה, רבינא היה צריך לחלוק מהותית על בסיס הקל וחומר ולומר שעיקר הסברה היא שהמנסה לחלל בעדים יותר חמור מהמחלל במציאות.

את העומד מאחורי הסברה זאת הסביר הרב שילת בכך שאדם שעושה משהו מתוך קור רוח ויישוב הדעת יותר חמור מהעושה מתוך חמת זעם ושברון עצבים, בלי לחשוב על תוצאות מעשיו ועם פחות שליטה שכלית על יצריו.